

هفتادسالگی خاموشی پروین اعتصامی

نوشین شاه‌رخی

چهارشنبه ۱۷ فروردین ۱۳۹۰ - ۶ آوریل ۲۰۱۱

گفت‌وگو با دکتر جلال خالقی مطلق
نوشین شاه‌رخی در گفت‌وگو با استاد جلال خالقی مطلق - ۷۰ سال از مرگ پروین، رخنده اعتصامی، شاعر پرآوازه‌ی ایرانی می‌گذرد. شاعری که در سن جوانی خاموش گشت، اما اشعارش همواره در دل‌ها زنده‌اند. در همین رابطه گفت‌وگویی داشته‌ایم با دکتر جلال خالقی مطلق، استاد ایران‌شناسی دانشگاه هامبورگ.

می‌دانیم که پروین در سال ۱۲۸۵ در خانواده‌ای فرهنگی به دنیا می‌آید، تحصیل می‌کند در ۲۸ یا ۲۹ سالگی ازدواجی ناکام را از سر می‌گذراند که یکی دو ماهی بیش به طول نمی‌انجامد. آقای دکتر خالقی، چه نکات دیگری را می‌توان به‌طور اجمالی به این شرح حال افزود؟

اینکه پدرش یوسف اعتصامی خود مردی ادیب و مترجم و دوست ملک‌الشعراء بهار و دیگر ادبای روزگار خود بود؛ اینکه پروین در کالج دخترانه‌ی آمریکایی در تهران تحصیل کرده بود؛ اینکه او دختری خجول بوده؛ و اینکه در ۱۵ فروردین ۱۳۲۰ در ۳۵ سالگی به بیماری حصبه درگذشته است.

آقای دکتر متینی ده سال پیش در مجله‌ی ایران‌شناسی به احتمال خودکشی پروین اشاره کرده است.

شایعه‌ی خودکشی یا قتل پروین را هم شنیده‌ام، ولی درباره‌ی درستی یا نادرستی آن هیچ چیز نمی‌دانم. فقط مایل‌م به این نکته اشاره کنم که در کشوری مانند ایران که شایعه‌سازی سخت رواج دارد و روشنفکران آن شدیداً سیاست‌زده‌اند و دوست دارند از هرچیز به سود آرمان سیاسی خود بهره‌گیری کنند، باید به این‌گونه اخبار و نظریات تا زمانیکه درستی آن‌ها با دلایل قاطع ثابت نشده است، تردید کرد.

سرگذشت انتشار دیوان پروین به عنوان شاعری زن در آن زمانه چگونه بود؟

در ایران، پیش از پروین نیز زنان شاعر کم نبودند و بی‌تردید تعداد واقعی آن‌ها خیلی بیش از این بوده که در تذکره‌ها و تألیفات دیگر ثبت شده است. ولی متأسفانه اشعار بیشتر آن‌ها یا به‌کلی از دست رفته و یا تنها ابیاتی چند از آن‌ها به جای مانده است و این یکی از ستم‌های بزرگی است که در ایران به زنان عموماً و به زنان سخنور به‌ویژه وارد شده است. شاید بزرگ‌ترین علت از دست رفتن اشعار آن‌ها،

عدم استقلال مالی آنها و بی‌توجهی همسران و پدران و دیگر مردان جامعه به اشعار آنها بود. البته رواج صنعت چاپ در زمان پروین از خطر نابودی برخی آثار کاسته بود، ولی در مورد دیوان پروین به گمان من بدون پی‌گیری و علاقه‌ی شدید برادرش ابوالفتح اعتصامی به چاپ دیوان خواهر خود، شاید دیوان او نیز تمام و کمال به دست ما نمرسید، به‌ویژه اگر در نظر بگیریم که پروین در جوانی درگذشت و خود فرصت چاپ اشعارش را نیافت.

✘

پروین همواره شاعری پرآوازه و محبوب نسلها بوده. دلیل این محبوبیت را چه می‌بینید؟

علت این محبوبیت اشعار پروین، هم در موضوعات اشعار اوست، هم در زبان و شیوه‌ی بیان او، و هم در قالبی که برای اشعارش برمی‌گزیند. موضوع اشعار پروین در درجه‌ی اول تبلیغ عدالت اجتماعی و دفاع از طبقه‌ی محروم جامعه، و دیگر لزوم سوادآموزی و گسترش دانش و مبارزه با جهل و نادانی و تعصب، و نیز دفاع از حقوق زنان است.

ویژگی‌های زبان پروین را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

زبان پروین دارای دو ویژگی است. یکی اینکه در عین حال که بسیار استوار و ادبی است، تعداد زیادی از واژه‌های زبان روزمره را در خود پذیرفته است، بدون آنکه به فصاحت شعر او لطمه‌ای بخورد. و اما ویژگی دوم زبان پروین در صمیمیت بیان اوست. پروین به کمک شیگ‌بردهای دیگر شعر خود، اعتقادات خود را به خواننده، از هر طبقه‌ای که باشد و دارای هر پایه‌ی تحصیلاتی که باشد، به آسانی انتقال می‌دهد. و اما منظور من از قالب‌گزینش داستان‌گونه‌هایی برای قالب بیان موضوعات است. پروین با ساختن این داستان‌ها دیگر ناچار نیست که نظریات خود را یکسویه و شعارگونه بیان کند، بلکه آنرا در دهان اشخاص موافق و مخالف می‌گذارد و در نتیجه عقاید خود را از نه فقط بیان، بلکه نمایش می‌دهد، بویژه در مواردی که برای این کار قالب مناظره یا پرسش و پاسخ را برمی‌گزیند.

اشاره کردید به مناظره‌های پروین، ساختار این مناظره‌ها چگونه‌اند؟

اشخاص مناظرات پروین تنها انسان‌ها نیستند، بلکه چنانکه در مناظرات دیگر نیز هست، اشیاء نیز نقش دارند، ولی در شعر پروین اصولاً «شخص‌سازی اشیاء» (پرسُنیفیکاسیون) اهمیت زیادی دارد. این چهار ویژگی که برشمردم، یعنی گزینش موضوعاتی از میان مسائل جامعه، زبان فاخر ادبی آمیخته به واژه‌های روزمره، صمیمیت بیان و گزینش قالب، در مجموع از شعری پروین شعری ساخته‌اند با فردیت و استقلال هنری ویژه خود. به نبوغ پروین بهتر پی می‌بریم، اگر مدت عمر او را نیز در نظر بگیریم.

پروین تا چه اندازه به احساسات زنانه در اشعارش پرداخته است؟

بعضی‌ها و بیشتر بانوان به پروین ایراد گرفته‌اند که در شعرش از احساسات زنانه اثری نیست. این ایراد هم نازمان است و هم تاحدی

نادرست. نازمان بدین معنی که این خرده‌گیران گمان می‌کنند که پروین در سال‌های پیش از ۱۳۲۰ می‌توانست از عواطف و روابطی سخن بگوید که امروزه زنان شاعر ما می‌توانند سخن بگویند، به‌ویژه آنهایی که در خارج از ایران زندگی می‌کنند و این خود نشان می‌دهد که نقش محیطی که شاعر در آن زندگی می‌کند تا چه حد است. با این‌حال اشعار پروین از احساسات ظریف زنانه به‌کلی بی‌بهره نیست.

در پایان چه صفاتی را برای شخصیت پروین می‌توان بیان داشت؟
پروین جز معلومات ادبی و تسلط شگفت‌انگیز بر گنجینه‌ی واژگان فارسی، از فلسفه و ادیان و تاریخ نیز بی‌اطلاع نبوده است. پروین شاعری است استاد، با معلومات، روشنفکر، اخلاقی، حسّاس و برخوردار از وجدانِ بیدارِ اجتماعی.